

Шевчук В. М.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
професор кафедри криміналістики, доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ ЯК ІНФОРМАЦІЙНА ОСНОВА ПОБУДОВИ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

У сучасних умовах реформування кримінального процесуального законодавства передбачає запровадження ефективної системи протидії кримінальним правопорушенням, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої та судової діяльності, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки й техніки, розширенні можливостей їх використання у практиці боротьби зі злочинністю.

Серед таких напрямків досліджень особливої уваги набуває інформаційне забезпечення розслідування злочинів, оскільки своєчасне застосування наукових розробок та використання інноваційних підходів у цій царині знань й практичній діяльності нерідко виступає ефективним засобом вирішення завдань кримінального провадження, створення відповідних умов для оптимізації діяльності слідчого, прокурора, суду, пов'язаних із оптимізацією слідчої та судової роботи. У зв'язку з цим, однією із актуальних проблем поглибленого аналізу та дослідження виступають теоретико-методологічні засади криміналістичної характеристика злочинів як інформаційної основи формування та застосування типових тактичних операцій у криміналістиці.

Взаємозв'язок та взаємовідносини криміналістичної характеристики злочинів і тактичної операції виступає підсистемою процесу розслідування, тому проблема співвідношення і взаємовпливу зазначених категорій криміналістики виступає перспективним напрямком криміналістичних досліджень. Знання слідчим криміналістичної характеристики дозволяє точніше оцінювати слідчу ситуацію, обґрунтовано будувати слідчі версії, оптимально організовувати й цілеспрямовано планувати розслідування, раціонально визначаючи комплекс слідчих дій та їх послідовність, своєчасно застосовувати потрібні технічні засоби, обирати найефективніші тактичні операції. Виходячи із цього, криміналістична характеристика злочинів служить інформаційною базою для побудови типових тактичних операцій, що дозволяє не тільки формувати типові моделі вирішення системних завдань, й забезпечувати необхідною кримінально значущою доказовою й орієнтуючою інформацією весь процес досудового розслідування.

Криміналістична характеристика злочинів, будучи системою відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів певного виду, що відбивають закономірні зв'язки між ними і слугують побудові й перевірці слідчих версій при розслідуванні конкретних злочинів, виступає інформаційним підґрунтям планування й організації розглядуваних тактичних операцій. Цей процес треба визнати закономірним, він має необхідний, повторюваний, стійкий загальний характер, без якого вирішення системних завдань досудового провадження неможливе.

Приступаючи до дослідження взаємозв'язку «типова тактична операція — криміналістична характеристика злочину», необхідно виходити з того, що елементи криміналістичної характеристики певного виду злочину знаходять своє вираження при плануванні і проведенні тактичних операцій, впливають на їх структурну складову. Тому їх вибір і порядок проведення визначаються змістом і характером конкретного виду злочину, тобто виявляється зв'язок усіх чинни-

ків, зумовлюючих формування тактичної операції, певний алгоритм системно-структурного аналізу. Окрім цього, вид злочину безпосередньо впливає на зміст тактичної операції, тобто здійснює відповідний управлінський вплив на неї [5]. Тому врахування особливостей виду злочину, криміналістичної характеристики злочину є важливою умовою при прийнятті науково обґрунтованих, оптимальних рішень тактичного й методичного характеру. У зв'язку із цим, підкреслимо, що процес розслідування злочинів можна уявити наступним чином: «вид злочину — слідча ситуація — етап розслідування — тактичні завдання — тактичні операції». Інакше кажучи, базовою, ключовою, вихідною ланкою вказаного процесу розслідування злочинів шляхом тактичних операцій виступає вид злочину.

У дослідженні розглядуваної проблеми важливо, на нашу думку, враховувати напрямки й ланки взаємозв'язку «вид злочину — криміналістична характеристика злочину — слідча ситуація — етап розслідування — тактичне завдання — типова версія — типова тактична операція».

По-перше, криміналістична характеристика злочинів зумовлює планування й організацію тактичних операцій і виступає їх інформаційною базою. Відмічаючи її значущість для тактичних операцій і вказуючи на те, що вона є для них інформаційним фундаментом, В. І. Шиканов писав, що виявлення практично значущих структурних елементів криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, з'ясування їх сутності, зокрема, сутності типових слідчих ситуацій, які закономірно повторюються при розслідуванні злочинних посягань одного і того ж виду, а також пізнання кореляційних залежностей та інших зв'язків між окремими структурними елементами цієї системи дозволяють не тільки чітко визначити основні тактичні завдання посадових осіб, покликаних розкрити й розслідувати злочин, а й певною мірою алгоритмізувати їх дії, оптимізувати кримінальне судочинство в цілому [4, с. 22–25].

По-друге, слідча ситуація, етап розслідування, окремі тактичні завдання на підставі їх взаємодії визначають специфіку планування й реалізації тактичних операцій. У зв'язку із цим, важливо зазначити, що тактична операція в кожному конкретному випадку залежить від виду розслідуваного злочину й від слідчої ситуації. У загальній структурі розслідування вона формується в межах програмно-цільового комплексу. Тактичні завдання, конкретизовані предметом доказування по розглядуваній справі, базуються на аналізі слідчої ситуації, знаходяться у програмно-цільовому комплексі й обумовлюють фактичний матеріал, необхідний для прийняття правильного тактичного рішення. До того ж оцінка слідчої ситуації реалізується саме в тактичному рішенні, вираженому у плануванні розслідування. Тактична

операція, як поєднання тактичних прийомів, слідчих чи інших дій і заходів, покликана розв'язувати такі завдання розслідування, які не можуть бути вирішені застосуванням окремого тактичного прийому і проведенням конкретної слідчої дії.

По-третє, досить важливим напрямком досліджуваного взаємозв'язку виступає положення про те, що структура і зміст тактичних операцій тісно пов'язані зі змістом типових версій, що визначаються особливостями криміналістичної характеристики виду (групи) злочинів. У зв'язку із цим, слід зазначити, що типова версія, як різновид слідчої версії, становить собою проблематичне, вірогідне значення, що потребує перевірки сутності або причин досліджуваної у справі події, факту, обставин. Найважливіше практичне значення мають наукові положення, використовувані для побудови типових версій, які поряд з характеристикою відображуваного в них об'єкта пізнання містять опис слідів, притаманних йому в певних ситуаціях. Це дає можливість побудувати найбільш реальну версію на підставі виявлення подібності між досліджуваними фактами й відповідними типовими обставинами. Усе це вказує на те, що проблеми розроблення тактичних операцій і типових версій найтіснішим чином взаємопов'язані.

Вищевказані ланки взаємозв'язків за своєю сукупністю зумовлюють і утворюють закономірності збирання, дослідження й оцінки необхідної кримінально значущої інформації (доказової й орієнтуючої) із процесів цілісного її руху в ситуаціях учинення злочинів з метою вирішення системних завдань досудового слідства. Отже, інформаційним підґрунтям формування типових тактичних операцій виступає криміналістична характеристика певного виду злочину. Вважаємо, правильно зазначається у спеціальній літературі, що зміст і спрямованість тактичної операції зумовлені: а) слідчою ситуацією і б) груповими (видовими) особливостями розслідуваного злочину.

На сьогодні у криміналістичній доктрині, незважаючи на дискусійність порушеної нами проблеми, більшість провідних учених визнають не тільки доцільність, а й необхідність розроблення криміналістичної характеристики злочинів як основи побудови й формування оптимальних методик розслідування окремих видів злочинів і використання їх у цьому процесі. У сучасній криміналістиці [1, с.138–156; 3, с.16; 3, с.359–363]. Така характеристика розглядається як інформаційна модель типових ознак певної категорії (групи) злочинів, у якій на статистичному рівні віддзеркалені кореляційні взаємозв'язки між її елементами.

Останнім часом серед учених-криміналістів висловлювалася точка зору про недоцільність існування такої категорії, як «криміналістична характеристика злочинів» й використання її у практиці розслідування злочинів, оскільки вона не відповідає науковим вимогам. На

наше переконання, криміналістична характеристика злочинів — це не криміналістичний пережиток минулого, не «ілюзія» й не «криміналістичний фантом», а реально діюча наукова категорія криміналістики, яка служить підґрунтям для розроблення найбільш цілеспрямованих і ефективних методик розслідування злочинів, у тому числі й тактичних операцій. Як слушно зазначає В. А. Журавель — це реально існуюча й вельми важлива в науково-теоретичному і практичному плані категорія яка ще повністю не вичерпала свій внутрішній потенціал і тому потребує подальшого розроблення [1, с.143].

Криміналістичну характеристику злочинів слід розглядати як два складники: а) як теоретичну концепцію — основи формування окремих методик розслідування злочинів; і б) як робочий інструмент розслідування (його інформаційну базу), як систему зібраних і узагальнених даних про криміналістично значущі ознаки певного виду злочинів. Таким чином, криміналістична характеристика злочинів — це узагальнена інформаційна модель, що являє собою систематизований опис типових криміналістично значущих ознак окремих видів (груп) злочинів, що відбивають закономірні зв'язки між ними і слугують побудові й перевірці слідчих версій при розслідуванні конкретних злочинів, мають суттєве значення для їх виявлення, розкриття та розслідування, у тому числі, шляхом проведення тактичних операцій.

Для формування тактичних операцій при розслідуванні злочинів визначального значення набувають такі елементи криміналістичної характеристики, як способи учинення злочину, типові сліди, обстановка вчинення таких злочинів, особа злочинця, особа потерпілого. Водночас слід зауважити, що аналізу таких зв'язків, вочевидь, недостатньо, щоб типова криміналістична характеристика злочинів виконувала у процесі досудового слідства функції робочого інструменту розслідування. Як бачимо, криміналістична характеристика як єдине ціле, вона набуває практичного значення у випадках, коли встановлені кореляційні зв'язки й залежності між її компонентами, коли ці зв'язки є закономірними й вираженими в різноманітних кількісних показниках. У цьому випадку дані про ці залежності можуть виконувати вказану вище функцію — служити підставою для побудови типових версій щодо конкретної розслідуваної кримінального провадження.

Криміналістична характеристика злочинів є інформаційною системою, що забезпечує побудову типових слідчих версій, зміст яких укаже суб'єктові доказування на типові слідчі завдання й цілі певного етапу досудового провадження. З урахуванням того, що про типові версії, як правило, згадується в контексті побудови робочих версій, які висувуються у ході розслідування конкретного злочинного прояву

і що будь-яка правильно побудована типова версія може служити підставою для висунення конкретної версії, можна дійти до закономірного висновку, що система типових слідчих версій є основою побудови системи конкретних слідчих версій, зміст яких формулює певне системне завдання розслідування (систему цілей) і вирішення яких можливе через тактичні операції. Тому криміналістична характеристика злочинів фактично виступає інформаційною базою побудови типових тактичних операцій досудового розслідування, яка відповідає за формування їх типових моделей, системних тактичних завдань розслідування окремих видів та груп злочинів.

Таким чином, взаємозв'язок та взаємовплив криміналістичної характеристики злочинів та тактичних операцій цілком очевидний. Тактичні операції формуються в рамках певного виду злочину, криміналістична характеристика є інформаційним підґрунтям їх формування і враховуються при їх побудові та плануванні. Розглядувана детермінованість проявляється ще й у тому, що вид злочину, криміналістична характеристика злочину: 1) обумовлює потребу в побудові і застосуванні тактичної операції взагалі, виходячи зі специфіки предмета доказування, диспозиції статті Особливої частини КК України, криміналістичної характеристики злочину; 2) визначає спрямованість тактичних операцій залежно від безпосереднього об'єкта злочинного посягання (злочини проти власності та ін.) та умов вчинення злочину; 3) визначає структуру тактичної операції, тобто систему слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, які входять у тактичну операцію, їх варіантність, здійснюючи тим самим певний управлінський вплив на будь-яку тактичну операцію. У цьому сенсі врахування особливостей виду злочину, обставин, що підлягають з'ясуванню, елементів криміналістичної характеристики є важливою умовою при прийнятті науково обґрунтованих, оптимальних рішень тактичного та методичного характеру. Відтак, криміналістична характеристика злочинів служить інформаційною базою для формування та реалізації типових тактичних операцій, застосування яких спрямовано на оптимізацію слідчої та судової діяльності.

Перелік використаних джерел

1. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія / В. А. Журавель. — Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. — 304 с.
2. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений: учеб. пособие / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. — Харьков: Харьк. юрид. ин-т, 1985—92 с.
3. Коновалова В. О. Вибрані твори / В. О. Коновалова. — Х.: Апостіль, 2012. — 528с.

4. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1983. — 200 с.
5. Шепітько В. Ю. Роль типових тактичних операцій в системі забезпечення ефективності досудового слідства / В. Ю. Шепітько // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. — Х. : Кроссроуд, 2007. — Вип. 14. — С. 194–199.

Відповідальні за випуск:

В. В. Тищенко, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія»;

О. П. Ващук, кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія»;

Д. В. Ніконович, старший лаборант кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія»

Рекомендовано до друку рішенням кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» (*протокол № 11 від 29.05.2018 р.*)

I-741 **Інформаційне** забезпечення розслідування злочинів : матеріали VI Міжнародного круглого столу (24 трав. 2018 р., м. Одеса) / відп. за вип.: В. В. Тищенко, О. П. Ващук, Д. В. Ніконович ; НУ «ОЮА». — Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. — 128 с.

ISBN 978–966–916–621–0

VI Міжнародний круглий стіл «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів присвячено вивченню сучасного стану наукових розробок інформаційного забезпечення розслідування злочинів та їх впровадженню у теорію криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності та експертології з метою інформаційного забезпечення попередження, виявлення, розслідування та розкриття злочинів. Матеріали містять праці науковців з найактуальніших теоретичних і практичних проблем криміналістики, кримінального процесу, судової експертизи та оперативно-розшукової діяльності.

Збірник розрахований на аудиторію наукових працівників, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів, слухачів вищих юридичних навчальних закладів, а також юристів-практиків, які цікавляться проблемами криміналістики, кримінального процесу, судової експертизи та оперативно-розшукової діяльності.

УДК 343.985:007(049.2)

Матеріали видано в авторській редакції. Повну відповідальність за достовірність та якість поданого матеріалу несуть учасники круглого столу, рецензенти та структурні підрозділи вищих навчальних закладів та установ, які рекомендували ці матеріали до друку.

ISBN 978–966–916–621–0

© Національний університет
«Одеська юридична академія», 2018